

УДК 94:321.64(477+430):[323.212+316.654/.658]

А. О. Пикало

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ПОДОЛАННЯ ТОТАЛІТАРНОГО МИНУЛОГО В УКРАЇНІ ТА НІМЕЧЧИНІ: ДОСВІД НІМЕЧЧИНИ ТА ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Ця стаття присвячена огляду головних особливостей політики пам'яті в Україні та Німеччині крізь призму щорічного освітнього курсу: «Геноцид євреїв Європи: Історична перспектива та підходи до вивчення», що його організовує Український центр вивчення історії Голокосту спільно з музеєм та Меморіалом «Будинок Ванзейської конференції» за підтримки Посольства Німеччини в Україні. У статті подано огляд окремих музейних та меморіальних об'єктів увічнення жертв тоталітарних режимів у Києві та Берліні, суспільно-політичних причин формування сучасної політики пам'яті та її еволюції в Україні та Німеччині. Результати цього дослідження свідчать про те, що німецька політика пам'яті є більш сталою та послідовною, а українська досі перебуває під впливом пострадянського історичного дискурсу, будучи в процесі складних і неоднорідних трансформацій.

Ключові слова: політика пам'яті, тоталітаризм, меморіалізація, освітній курс.

Данная статья посвящена обзору главных особенностей политики памяти в Украине и Германии через призму ежегодного образовательного курса «Геноцид евреев Европы: Историческая перспектива и подходы к изучению», организованным Украинским центром изучения истории Холокоста совместно с музеем и Мемориалом «Дом Ванзейской конференции» при поддержке Посольства Германии в Украине. В статье приведен обзор отдельных музейных и мемориальных объектов увековечения памяти жертв тоталитарных режимов в Киеве и Берлине, общественно-политических причин формирования современной политики памяти и ее эволюции в Украине и Германии. Результаты данного исследования свидетельствуют о том, что немецкая политика памяти является более постоянной и последовательной, а украинская до сих пор находится под влиянием постсоветского исторического дискурса, пребывая в процессе сложных и неоднородных трансформаций.

Ключевые слова: политика памяти, тоталитаризм, мемориализация, образовательный курс.

This article is devoted to a review of the main features of the memory policy in Ukraine and Germany through the prism of the annual educational course "The Genocide of Jews in Europe: An Historical Perspective and Approaches to Learning" organized by the Ukrainian Center for the Study of the History of the Holocaust in conjunction with the Museum and the Memorial "House of the Wannsee Conference" with the support of the Embassy of Germany in Ukraine. The article gives an overview of individual museum and memorial objects perpetuating the memory of the victims of totalitarian regimes in Kyiv and Berlin, the socio-political reasons for the formation of modern politics of memory and its evolution in Ukraine and Germany. The results of this study indicate that the German policy of memory is more consistent and consistent, while the Ukrainian one is still under the influence of post-Soviet historical discourse, being in the process of complex and heterogeneous transformations.

Keywords: Memory Policy, Totalitarianism, Memorialization, educational course.

Сьогодні Україна перебуває у процесі переосмислення та переоцінки свого минулого, зокрема минулого, пов'язаного з Другою світовою війною та радянською добою. Цей процес є доволі складним та подекуди непослідовним. За минулу чверть століття держава та суспільство не досягли консенсусу щодо оцінки більшості подій. Причина полягає, зокрема, в тому, що відповідні питання постійно торкаються електоральних інтересів політикуму, а це унеможливорює як внутрішньо-національне, так і міжнародне примирення. Інтерпретації минулого протягом тривалого часу розглядали переважно в політичній, а не в науковій площині. Українська академічна наука, яка б могла значно раніше знайти ефективні шляхи задля подолання тоталітарного спадку, лише сьогодні починає остаточно прощатись із радянськими та пострадянськими стереотипами [10, с. 47-49].

Однією з дискусійних залишається проблема вшанування пам'яті жертв тоталітарних режимів, насамперед змістів та підходів до відповідних комеморацій. Актуалізації цій проблемі додає не тільки законодавче засудження нацистського та комуністичного тоталітарних режимів та їхніх злочинів, але й сучасні тренди з дослідження та увічнення ролі окремої людини в історії, яка стала жертвою насилля, чи іншої дії, спрямованої проти її волі [2, с. 432-438].

У традиційній історіографії об'єктами наукових досліджень ставали здебільшого національні, соціальні, політичні групи. Сьогодні набуває все більшого значення інший вектор розвитку історичних розвідок, що ставить у центр уваги індивідуальну пам'ять та життєвий досвід звичайної людини. Подібні зміни стосуються й меморіальних практик із вшанування жертв гітлерівського та сталінського режимів. На жаль, в Україні і досі зберігається архаїчна радянська парадигма поділу української історії на «свою» і «чужу», «гарних» і «поганих». Для України надзвичайно актуальний та корисний досвід європейських країн у питанні вшанування жертв війни та геноцидів, подолання негативного спадку власного минулого, пошуку шляхів до примирення [9]. Молоді українські науковці, представники громадськості сьогодні мають добру нагоду покращити свої знання та перейняти досвід закордонних колег у цій сфері, зокрема за допомогою ознайомлення з новітніми практиками, прийомами та методами комеморації, увічнення жертв репресій та терору в міському просторі.

Метою цієї статті є аналіз репрезентацій меморіальних місць Києва та Берліна в контексті наявної політики пам'яті в Україні та Німеччині. Головним джерелом для нашого аналізу є як друковані матеріали, так і візуальні враження, отримані в ході освітнього курсу «Геноцид євреїв Європи: Історична перспектива та підходи до вивчення», який можна характеризувати як модерний варіант формування політики пам'яті про Другу світову війну та Голокост в Україні й Німеччині. Організатори курсу – Український центр вивчення історії Голокосту (УЦВІГ) спільно з музеєм та Меморіалом «Будинок Ванзейської конференції» за підтримки Посольства Німеччини в Україні. Перший етап такого курсу відбувався 26-28 травня 2017 року в Києві, а другий 10-15 вересня 2017 року в Берліні. УЦВІГ є неурядовою громадською організацією, що вже 18 років успішно реалізує наукові проекти разом з іноземними академічними центрами, урядовими та неурядовими організаціями. УЦВІГ не перший рік розвиває співробітництво з «Будинком Ванзейської конференції» та має значний досвід ефективного партнерства. Музей та меморіал «Будинок Ванзейської конференції» було засновано 1992 р. до п'ятдесятої річниці конференції, а постійна експозиція функціонує тільки з 2006 р. Музей фінансує як держава, так і приватні спонсори. Для поглиблення аналізу ми залучили праці сучасних вітчизняних та західних дослідників із цієї проблематики, зокрема роботи А. Ассман [1], Г. Касьянова [6], Я. Кубіка [18], В. Нахмановича [8], А. Подольського [9], А. Портнова [11], І. Склокіної [19], Ю. Шерер [16].

У Києві найяскравішими прикладами висвітлення української проблематики політики пам'яті, меморіалізації історії Другої світової війни є Національний історико-меморіальний заповідник «Бабин Яр», Національний історико-меморіальний заповідник «Биківнянські могили», Національний музей історії України в Другій світовій війні.

У Бабиному Яру зосереджено велику кількість різноманітних пам'яток, які переважно не пов'язані між собою. Ці пам'ятки розміщені де-факто на території паркової зони відпочинку. Саме так сприймають і використовують територію Бабиного Яру містяни, відпочиваючи там з друзями чи вигулюючи собак. Це можна вважати одним із результатів тривалої радянської політики «замовчування» Голокосту та її інерційного продовження у пострадянські часи [8, с. 117-119].

Бабин Яр є символом нацистських злочинів в Україні, всесвітньо відомим місцем трагедії єврейського народу. Навколо Яру не одне десятиліття точиться боротьба щодо гідного та «правильного» вшанування жертв катастрофи 1941–1943 рр. Однак Бабин Яр – простір багатьох пам'ятей: єврейської, української, ромської та інших. Саме національні та політичні відмінності жертв заважають консенсусу в питанні вшанування пам'яті [20]. Багато суперечок пов'язано з особливостями вшанування пам'яті. Радянський монумент 1976 р. не відображає всіх реалій тієї трагедії та спричинює протягом останніх 25 років багато нарікань, бо він мовчазний носій радянської офіційної пропаганди та героїки, яка не поділяла загиблих за національними, політичними, гендерними ознаками тощо [8, с. 119-120]. Упродовж останніх років у різних куточках Яру були встановлені пам'ятні знаки на честь інших категорій загиблих: українських націоналістів, ромів, релігійних осіб та дітей. Є приклад персоналізації пам'яті: Пам'ятник Олені Телізі (2016 р.). Спорудження скульптури цій українській поетесі та активістці Організації українських націоналістів підсилює дискусію з проблемних питань щодо відносин між ОУН (у цьому разі мельниківської фракції) з нацистською окупаційною адміністрацією м. Києва та взагалі щодо наявності поховань українських націоналістів саме в Бабиному Яру [12]. Необхідність сучасного монументу, який би віддавав належну шану всім категоріям закатованих, уже багато років обговорюють на різних рівнях, і це обговорення іноді переростає в жорстокі суперечки [10, с. 50-54].

Іншим важливим місцем вшанування пам'яті жертв тоталітарних режимів є Національний історико-меморіальний заповідник «Биківнянські могили», де у довоєнні роки відбувались таємні поховання жертв сталінських репресій. Це місце може нагадувати Бабин Яр тим, що тут поховані представники різних національностей, але переважно це українці та польські офіцери, які стали живим трофеєм СРСР після «Визвольного походу» 1939 року [14, с. 189-190].

Одразу привертає увагу під час відвідування «Биківнянських могил» погане пристосування меморіального комплексу до потреб його відвідувача: відсутність зупинки та взагалі сполучення громадського транспорту, урн для сміття, належних санітарних умов та загалом цілковита непристосованість до того, аби проводити великі екскурсії. За період від початку 1990-х до середини 2000-х рр. українська держава лише визначила юридичний статус «Биківнянських могил» як національного історико-меморіального заповідника, але практичних кроків з належного облаштування заповідника та гідного вшанування пам'яті жертв тривалий час не було. Різноманітні проблеми заповідника не одне десятиріччя вирішували небайдужі громадяни та неурядові організації.

У 2011–2012 рр. вже після проведення додаткових ексгумаційних робіт за підтримки польської сторони було побудовано повноцінний меморіальний ансамбль, який відповідає сучасним меморіальним практикам. Він враховує вікові, національні, релігійні та навіть соціальні аспекти своїх жертв. Були задіяні новаторські дизайнерські ідеї у проектуванні та побудові меморіалу, але, на нашу думку, слід зазначити, що цей новітній меморіал увічніює лише одну категорію жертв – загиблих польських громадян.

Спільним для України та Польщі є тривале забуття жертв сталінських злочинів, що пояснюється політичними чинниками доби соціалізму. На думку українського науковця Г. Касьянова, у посттоталітарних країнах типовою є модель саморепрезентації, яка ґрунтується на ідеї «посттравми». Культурним і політичним елітам більшості посткомуністичних держав притаманно робити особливий акцент на стражданнях своєї нації

за часів правління прорадянських режимів та конкурувати з сусідами, які мають подібне комуністичне минуле щодо того, хто з них є головною жертвою, намагаючись отримати різноманітні преференції політичного та економічного характеру. Зауважимо, що декомунізація не є окремим процесом, сьогодні це вже частина сталої традиції, що зародилася у часи становлення національного історіописання. Образ жертвовної нації, яка чинила опір тим популярніший, що у деяких випадках він має давню традицію. Відтворення національних нарацій та національних міфологій у 1990-ті рр. відбувалося з одного боку як заперечення спадку комуністичного ладу як чужого, неприродного та нав'язаного ззовні силою, а з другого, – як компенсація, повернення до «істини» та усунення неприродного порядку, що обмежував чи пригнічував національну гідність [6, с. 4-6].

Для меморіального комплексу в Биківні типові такі маркери індивідуальної пам'яті: таблички з іменами, портрети, невеличкі гранітні надгробки. Усе це в різний період часу починаючи від 1980-х рр. встановлювали родичі жертв. З побаченого та почутого можна зробити висновок, що таких маркерів індивідуальної пам'яті з часом не стає менше, а навіть кількість лише збільшується [4, с. 36-37].

Завдяки посиленій увазі до заповідника з боку Президента України В. Ющенка, який за свого президентства (2005–2010 рр.) неодноразово відвідував пам'ятні заходи у Биківні, там почалися позитивні зміни. Утім, це має і негативний наслідок, тому що меморіал набув сьогодні більше офіційно-протокольної спрямованості. Його більше відвідують державні діячі, політики та офіційні іноземні делегації. Для широкого загалу Биківнянська трагедія залишається маловідомою.

Третьою важливою точкою на мапі Києва, яка пов'язана із творенням політики пам'яті, є Національний музей історії України в Другій світовій війні – музейний комплекс з величною «Батьківщиною-Матір'ю», яка вже давно стала одним із символів Києва. Музею притаманний типовий радянський монументальний стиль. Переважно це стосується архітектурних особливостей, які передають міць, силу та гордість радянської держави за своє героїчне та переможне минуле. Проте, придивляючись до зовнішнього вигляду та досліджуючи експозиції, приходиться розуміння усієї складності сучасного стану музею.

Уже понад два роки триває процес складної та суперечливої трансформації музейного комплексу, його контекстів. Одразу помітно вектор руху: від триумфу та пафосу Перемоги до контексту жертвовності та скорботності світової війни. Друга світова не єдина війна, про яку розповідають експозиції. Велика частина залів першого поверху присвячена подіям антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей, в експозиціях цих залів показано мужність, звитягу та біль втрат сучасного українського війська. В деяких місцях залишається радянська символіка, яка незвично контрастує з червоно-чорними прапорами з експозицій, що присвячені АТО.

Не перший рік існує та розвивається зала з історії нерадянського руху опору в Другій світовій війні. Починають з'являтися експонати, які розповідають про участь національних меншин у подіях війни, жіночу історію війни та участь українців у бойових діях, але в складі армій інших країн. З-поміж додаткових вражень: відвідувача може здивувати не завжди логічне та змістовне поєднання символів Другої світової та сучасної символіки Революції Гідності, АТО. Наприклад, звучання пісні: «Ой пливе кача...» у залі, присвяченій людським втратам України у Другій світовій війні. Чорно-білі світлини радянських фронтовиків, ордени, медалі, предмети побуту того часу, на наш погляд, музейники не зовсім органічно пов'язали з символікою подій 2013–2014 рр. на Майдані.

Але попри міркування дискусійного характеру, що ми їх висловили, відносини між установою та її відвідувачами поступово змінюються завдяки новаціям. Атмосфера суворого радянського офіціозу все більше відходить у небуття. Це виражається у розширенні контактів співробітників музею та його гостей. Створені та розвиваються дитячі історичні гуртки, в яких задіяні електронні гаджети та сучасні форми навчання –вікторини, квести, ігри тощо. Покращились умови для іноземних гостей: завдяки доданим англомовним описам

та роз'ясненням в експозиціях, можливості обрати англомовного екскурсовода, створено комфортні умови для усіх категорій відвідувачів.

Національний музей історії України в Другій світовій війні зараз перебуває в процесі тривалих змін. Давати повну та загальну оцінку цим змінам, на наш погляд, поки що зарано. Станом на середину 2017 р. можна остаточно констатувати лише зміну контекстів. Обраний курс на відмову від раніше панівного пафосу війни та помітна спрямованість на подавання матеріалу крізь призму особистісної історії учасників подій свідчать, що установа намагається бути у фарватері сучасних західних стандартів.

На відміну від Києва, міський простір Берліна дивує насиченістю пам'ятними знаками, що присвячені різним подіям, але переважно трагічному періоду 1930–1940-х рр. Самі осередки пам'яті мають незвичний для українського ока вигляд та форму. Інформація може розміщуватися як на стінах та табличках, так й на малесеньких камінцях, вмурованих у брукувку, що мають назву: «Камені спотикання» [16].

Ініціаторами вшанування жертв злочинів часів Третього Райху в Німеччині виступає як держава, так і громадянське суспільство. Кожна соціальна група, яка була жертвою нацистських переслідувань, має свій пам'ятний знак у Берліні, причому такий, що в жодному разі не буде схожий та навіть чимось не нагадуватиме інший. Можна побачити повноцінні меморіальні комплекси, що присвячені євреям, ромам, військовополоненим, гомосексуалістам, інвалідам та іншим категоріям переслідуваних осіб часів панування гітлерівської диктатури. І що для нас дуже незвично, вони не спричинюють помітної напруги в суспільстві.

Меморіал вбитим євреям Європи, що був зведений 2005 р., вражає своїм зовнішнім виглядом. Він складається з великого поля в центральній частині міста, на якому розташовано декілька тисяч кам'яних блоків у вигляді лабіринту. Довкола його спорудження тривалий час точилися запеклі дискусії, предметом яких були як архітектурний проект, так і сам задум створення меморіалу. Багатьох не влаштовувало місце зведення, архітектура та посвята лише одній категорії жертв нацизму – євреям, а не всім жертвам націонал-соціалізму. Результатом тривалої дискусії стало спорудження суперечливого об'єкта.

Поведінка та склад відвідувачів тут дуже різні. Можна побачити не лише звичайні екскурсійні групи, а різні категорії городян та туристів. Дехто розцінює дивакуваті кам'яні блоки як арт-об'єкт, місце зустрічі та розваг. На рубежі 2016–2017 рр. з'явився проект «Yolocaust» німецького сатирика єврейського походження Ш. Шапіра. Він поєднав зневажливі селфі з Меморіалу вбитим євреям Європи у Берліні, які робили користувачі різних соціальних мереж зі страхітливими світлинами 1940-х рр., на яких зображені вбиті чи знесилені бранці концтаборів, місця масових розстрілів тощо. Це спровокувало хвилю емоцій у мережі та стало причиною нових дискусій щодо концепції меморіалу та моделі поведінки в подібних місцях [5].

Задум автора меморіалу спрямований на побудову тісного психологічного контакту між місцем пам'яті та його гостем. Це може підтвердити навіть перше запитання місцевого екскурсовода: «Що ви відчуваєте тут?». Існує думка, що по-справжньому відчути себе в облозі кам'яного лабіринту, – значить зрозуміти атмосферу самотності та приреченості жертви. Під меморіалом у підземному приміщенні розміщено експозицію, що присвячена геноциду єврейського народу на території європейського континенту. Сучасний модерновий дизайн та електронні експозиції, новітнє мультимедійне обладнання не можуть не вразити відвідувачів.

Іншим прикладом німецької політики пам'яті може слугувати Музей та меморіал «Будинок Ванзейської конференції», колишня вілла Марлір, на якій у січні 1942 р. представники панівної еліти нацистської Німеччини в умовах секретності «остаточно вирішили єврейське питання», взявши курс на повне фізичне знищення європейського єврейства. Внаслідок цього політика геноциду стала ще більш масштабною та форсованою [15, с. 191-192].

Сама музейна установа розташована в заможному берлінському передмісті Ванзее на березі мальовничого озера Гросер-Ванзее. Відвідувач одразу помітить первозданий вид будівлі, який не змінювався з часів його зведення на початку ХХ ст., відмінний технічний стан споруди та взагалі саму німецьку концепцію музейного об'єкта, яка включає не тільки зали з експозиціями, але й багаті та повністю доступні бібліотеку й архів, дослідницький центр, у якому працюють над науковими дослідженнями, сучасні конференц-зали для відвідувачів та що найцікавіше – безперешкодний доступ до кожної кімнати, зали, балкону. Закритими для відвідувача є лише підвал та суто технічні приміщення. До інфраструктури належить привабливий кафетерій біля трояндового саду, де відвідувачів пригощають зовсім не фаст-фудом, а комплексними сніданками та обідами.

Це можна розцінювати не тільки як повагу до гостей закладу, але й як системний курс на популяризацію історії серед населення, розуміння важливості знайомства суспільства, а особливо молоді з минулим своєї країни, аби не допустити катастроф у майбутньому. Щодо експонатів, то їх у звичному для нас розумінні майже немає. Залишилися камін та зовсім трохи меблів з того часу. На стінах демонструється базова інформація, документи, карти, світлини часів зародження антисемітизму та ксенофобії у Веймарській республіці, розвиток цих ідеологій уже за режиму Адольфа Гітлера. Дуже змістовно представлені події Другої світової війни. Однак, на наш погляд, історія самої садиби висвітлена не повно, особливо до 1942 р.

Для учасників освітнього курсу в будівлі організовано лекції, семінари та робітні відповідно до затвердженої програми. Серед них семінар «Німецька преса в часи націонал-соціалізму» – найбільш змістовний та масштабний. У рамках семінару розглянуто тематику основних «рупорів» нацистської преси, їхню специфіку, стратегії та тактики тогочасної пропаганди, особливостей штучного підсилювання міжетнічної ворожнечі. Крім того, для учасників освітнього курсу діяла робітня «Фотографія як історичне джерело», де можна було покращити знання й навички в сучасних методах історичних досліджень.

Ще одним центром збереження пам'яті є документальний центр «Топографія терору» – сучасний та величний музейний комплекс, біля якого залишились рештки колишнього могутнього берлінського муру та гарно збережений типовий зразок похмурої німецької архітектури доби націонал-соціалізму – колишня будівля міністерства авіації Третього Райху. Сама територія розташування документального центру раніше належала штаб-квартирі Гестапо. Основна ідея музейного комплексу – висвітлення та дослідження природи та історії націонал-соціалістичної диктатури в Німеччині 1933–1945 рр. Заклад поділений на безліч сучасно обладнаних відділів, що присвячені зародженню, розквіту та загибелі гітлерівського режиму. У ньому зовсім по-іншому, аніж в українських музеях, налагоджений зв'язок між екскурсиводом та відвідувачем. Екскурсивод веде постійний діалог з групою, питає її думку, цікавиться враженнями. Учасникам освітнього курсу пропонують участь у семінарі: «Поводження із темою Голокосту і націонал-соціалізму в Німеччині після 1945 року». Основним тематичним акцентом його є обговорення проблеми подолання негативного спадку тоталітарного минулого.

Істотно розширює можливості репрезентації історичної пам'яті Єврейський музей, в якому вдало поєднано тисячолітню історію та культуру єврейства на землях Німеччини. Увагу гостей привертає незвична, але символічна архітектура музею, наявність «порожнеч пам'яті» – замкнутого простору за важкими залізними дверима, куди на декілька хвилин пускають охочих відчутти атмосферу тиску та приреченості. Саме ту, яку, на думку працівників Єврейського музею, відчували жертви Шоа [13].

Кінцевим місцем відвідування в Берліні, який входить до програми освітньої програми, є Німецько-російський музей Берлін-Карлсхорст – колишня будівля інженерного училища Вермахту, де у ніч з 8 на 9 травня було підписано Акт про капітуляцію німецьких збройних сил. Упродовж 1945–1967 рр. будівля спочатку слугувала резиденцією командувача радянських окупаційних військ у Німеччині, а після її використовували під різні

адміністративні функції радянські військові. 1967 р. було створено Музей капітуляції, який існував до початку 1990-х рр., та був у власності СРСР. Після розпаду Радянського Союзу музей було переформатовано та знову відкрито під німецько-російськими патронатом.

Зовнішній вигляд музею – невеликого сірого маєтку – доповнюється знайомим видовищем: радянською бронетехнікою часів війни на подвір'ї. Такі види військової техніки можна побачити в кожному українському місті, неважливо, обласного чи районного значення. Танки, гармати, інші зразки артилерійського озброєння найчастіше можна зустріти біля місць військових поховань, а зовнішній вигляд та технічний стан «сталевих ветеранів» не завжди задовільний. Однак у Берліні ці зразки радянського озброєння часів війни у відмінному стані, хоч і розташовані просто неба.

Ганок будівлі зустрічає радянською символікою. Перед очима відвідувача постають стіни, прикрашені мозаїчними радянськими орденами та гаслами на кшталт: «Никто не забыт, ничто не забыто», «Слава народу-победителю» тощо. Ці елементи навмисно залишила німецька сторона як символ поваги до Радянського Союзу, як до держави, що здолала нацизм. Музей існує виключно за німецький кошт, тому в дійсно якісних та сучасних експозиціях можна бачити великий обсяг інформації про радянсько-німецькі відносини наприкінці 1930-х – початку 1940-х рр., Голодомор в Україні 1932–1933 рр., сталінські репресії та навіть про злочини радянських військових у Берліні протягом квітня-червня 1945 р. Попри це в музеї змогли уникнути атмосфери конфлікту пам'ятей, досягнути якщо не консенсусу, то принаймні мирного співіснування двох таких різних пам'ятей: сучасної європейської та радянської. Як це вдалося? На наш погляд, через прозорий та неупереджений погляд на минуле, відсутність пошуку «поганих» та «ідеальних» подій в своїй історії, загальну критичність у дослідженні свого минулого, бажанні будувати майбутнє на демократичному підґрунті. Це саме той урок, що так потрібно засвоїти Україні, якій притаманно робити помилки у відносинах зі своїм минулим [17].

Усередині будівлі збережено у первозданному вигляді зал на момент 8 травня 1945 р. На високій стіні над великими дерев'яними столами повільно майорять американський, британський, радянський та французький прапори, нагадуючи нащадкам про єдність держав у боротьбі з нацистською експансією. Збережена й частина експозицій – фрагменти офіційної політики пам'яті колишньої НДР. На полицях бібліотеки залишилась радянська історична та ідеологічна література, що була виведена у окремий фонд бібліотеки та не перемішана з сучасними виданнями. Німецько-російський музей Берлін-Карлсхорст, як і весь міський простір німецької столиці, залишає по собі велике поле для роздумів, ідей, оціночних суджень.

Отже, роблячи висновки, необхідно зробити акцент на значущості подолання тоталітарного спадку в усіх сферах життя. Це є важливим викликом для нашої держави та суспільства. Без цього неможлива повноцінна інтеграція до європейської спільноти та розвиток демократичних процесів.

Український досвід хаотичного знищення комуністичної символіки «стаханівськими» темпами не може бути справжнім переосмисленням історії своєї землі. Такі практики не стосуються європейського зразка політики пам'яті. Сутністю європейської політики пам'яті з нашої точки зору є неупередженість в оцінках, демократизм, дискусія, де всі сторони зацікавлені в компромісі. Те ж саме стосується практики вшанування жертв тоталітаризму, що не передбачає забуття імен як жертв, так й катів, та репрезентує усю інформацію про злочин. Натомість типовою для України є непримітна меморіальна дошка, яку можна побачити на українських вулицях та на якій вміщено лише стисло історію події без висвітлення інформації про її передумови, причини та наслідки. Такий стан репрезентацій не сприяє, на наш погляд, приверненню уваги до пам'ятного знака з боку громадян, а лише підживлює байдужість широкого загалу до події чи людини, чие ім'я відтворено на пам'ятному знаку. Що стосується трьох меморіальних місць Києва, слід зазначити, що вони перебувають у процесі трансформацій, зміни контекстів під впливом тривалих суспільно-

політичних змін; стикаються із проблемою «зіткнення» різних історичних пам'ятей, особливо гостро – в Бабиному Яру та в музеї історії України в Другій світовій війни; демонструють відсутність виваженого підходу до елементів радянської політики пам'яті, спричинене багато в чому деякими суперечливими статтями Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного тоталітарних режимів» [3] (особливо ця суперечність відчутна в Національному музеї історії України в Другій світовій війні, де радянська державна символіка перемішується з сучасною українською). Причиною багаторічних проблем меморіальних місць є байдужість, нерішучість, непослідовність державної історичної політики з часу проголошення незалежності України. Провідні позиції в Україні стосовно практики подолання негативних наслідків тоталітарного минулого та вшанування жертв гітлерівського та сталінського режимів посідають неурядові організації та активні представники громадянського суспільства, а створення комфортних умов для різних категорій гостей перебуває у зародковому стані.

Німеччина пододала жахливий спадок націонал-соціалізму. Цього не трапилось одразу, знадобились десятиліття та зміна поколінь, але це вдалося передусім завдяки послідовності обраного державою курсу, який одержав підтримку в суспільстві. Можливо саме це стало однією з головних причин швидкого соціально-економічного піднесення ФРН у другій половині ХХ ст. Потім вже об'єднана Німеччина зіткнулась з випробуванням подолання спадку іншого тоталітарного режиму на своїх східних територіях – комуністичного [16]. Сучасна Німеччина зберігає та захищає пам'ять про злочини націонал-соціалістичної диктатури. Намітилися зміни і в сприйнятті минулого всередині суспільства, бо сьогодні німці переважно вважають себе більше не винуватцями в катастрофі сімдесятирічної давнини, а відповідальними за збереження пам'яті про неї [7, с. 67-84].

Сьогодні ми є свідками цинічних політичних ігор на просторах пам'яті, які ведуть різні країни для поширення свого впливу на інших. Багаторічне ігнорування державою проблем, пов'язаних з власною історією, свідомі політичні провокації конфліктів на ниві національної пам'яті віддали перевагу в політичних іграх сусіднім країнам, що впроваджують свою єдину «правильну» інтерпретацію подій періоду Другої Світової війни та її передумов. Україні найчастіше не вистачає саме досвіду роботи з проблемним минулим, яке стало в сучасних умовах ідеологічною зброєю. Саме такий необхідний досвід та навички дає міжнародне співробітництво в гуманітарній сфері, і яскравим прикладом плідного україно-німецького партнерства є освітні курси для студентів, аспірантів та молодих науковців.

Література

1. Ассман А. Новое недовольство мемориальной культурой / Алейда Ассман; пер. с нем. Б. Хлебникова. – М.: Новое литературное обозрение, 2016. – 232 с.
2. Грицак Я. Украинская историография. 1991-2001. Десятилетие перемен // *Ab Imperio*. 2003. №2. – С.427-454.
3. Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/317-19>
4. Зерній Ю. Як суспільства пам'ятають: властивості та механізми функціонування історичної пам'яті // *Стратегічні пріоритети* – 2008. – №4 – 35-43 с.
5. «Йолокост»: Сатирик висміяв селфі з меморіалу Голокосту. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/short/2017/01/23/149485/>
6. Касьянов Г. Про стереотипи. «Західна Європа». «Східна Європа». Пострадянський простір. – Ч. 2: Про стереотипи. Східна Європа [Електронний ресурс] // *Historians.in.ua*. – 2017. – 2 квітня.
7. Лёзина В. Юридическо-правовая проработка прошлого ГДР в объединённой Германии. // *Вестник общественного мнения. Данные. Анализ. Дискуссии*, №2 (115), 2013. – 67-91 с.

8. Нахманович В. Бабин Яр. Історія. Сучасність. Майбутнє? (Роздуми до 70-річчя київської масакри 29-30 вересня 1941 р.) Український історичний журнал. – 2011. – № 6. – 105-121 с.
9. Подольський А. Пам'ять про Голокост в Україні: Загальний контекст та сучасний стан. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://teatrnn.pl/sprawiedliwi/ua/node/485/>
10. Подольський А. Українське суспільство та пам'ять про Голокост: спроба аналізу деяких аспектів // Голокост і сучасність. – 2009. – № 1. – 47-59 с.
11. Портнов А. Упражнения с историей по-украински. – М.: Мемориал, 2010. – 224 с.
12. Радченко Ю. «І тоді брати з Москви і брати-жиди приходили і оббирали братів українців до нитки»: Олена Теліга, Бабин Яр та євреї. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://uamoderna.com/blogy/yurijradchenko/teliha>
13. Смаглий К. Європейський досвід реформування музейної сфери: Уроки для України. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/4581/Smahliy_Yevropeys%27kuu_dosvid.pdf?sequence=1&isAllowed=y
14. Снайдер Т. Криваві землі: Європа поміж Гітлером та Сталіним: монографія / Тимоті Снайдер. - Київ: Грані-Т, 2015. - 448 с.
15. Снайдер Т. Чорна земля. Голокост як історія і застереження /Тимоті Снайдер. – Київ: Медуза, 2017. – 394 с.
16. Шерер Ю. Отношение к истории в Германии и Франции. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://otetrad.ru/article-959.html>
17. Eilertsen L. & Amundsen A. B. Museum Policies in Europe 1990–2010: Negotiating Professional and Political Utopia. (EuNaMus Report No. 3). – 43–69.
18. Kubik, Jan and Bernhard, Michael. «A The ory of the Politics of Memory». In Twenty Years after Communism: The Politics of Memory and Commemoration, edited by Jan Kubik and Michael Bernhard. Oxford: Oxford University Press, 2014. – 7-36.
19. The Politics of Remembering the Nazi Occupation in Soviet Museums. The Case of the Kharkiv Historical Museum (1943-1985) // Between History and Politics: The Second World War in Museumsin Westernand Eastern Europe (to be publishedin June 2015).
20. The Shoah in Ukraine History, Testimony, Memorialization/ Ed. By R. Brandon, W. Lower. – Bloomington, 2008. – 232.